

mestall

any XXI
núm. 45
juny 2019

mestall: 1. mescla de diferents espècies de cereals; 2. conjunt homogeni de coses diverses

Butlletí de l'Associació d'Història Rural

20 ANYS D'HISTÒRIA RURAL

El 18 de maig d'enguany prop de 50 persones omplien la sala del Blat de l'Ecomuseu-farinera de Castelló d'Empúries amb motiu de la inauguració de la mostra «20 anys d'Història Rural», una acció emmarcada dins els actes de commemoració del 20è aniversari de l'Associació d'Història Rural. La presentació anà a càrrec de la directora del museu, Carme Gilabert, que destaca la col·laboració de l'associació en el projecte de recerca *Paisatge latent. Terres, closes, cortals i cortalers* (2009-2013), un projecte liderat pel mateix museu en col·laboració amb l'Arxiu Municipal de Castelló d'Empúries. Els parlaments van continuar amb la benvinguda de la presidenta de l'AHR, Marisa Roig, i del primer president, Pere Gifre, qui feu un repàs del procés de constitució de l'entitat durant l'abril de 1999.

«20 anys d'Història Rural» és un projecte expositiu itinerant que ha estat organitzat per l'Associació d'Història Rural i dissenyat per l'empresa Culturània SL, amb el suport de la Diputació de Girona. La mostra ha estat estructurada en sis àmbits, materialitzats en sis grans cossos geomètrics

realitzats en cartró. Aquest muntatge original ens suggereix un itinerari en un paisatge rocós, on hi predominen els colors propis de la terra —ocres, verdosos i marrons. Els àmbits estan introduïts per títols metafòrics, majoritàriament vinculats al món rural: Sembra en saó, Boïgues i rompudes, Trepitjar el camp, Rius de tinta, Mestall de gent i Motors de sang. Aquests àmbits es corresponen amb les funcions de l'Associació d'Història Rural: la recerca, les sortides guiades, les publicacions, els associats i els òrgans de govern.

Els volums, desplegable, tenen forma de dodecaedre; això permet que les diferents cares tinguin impressions variades —textos, fotografies, símbols o logotips—. Les fotografies exposades procedeixen del fons fotogràfic de l'associació, dels arxius municipals de Castelló d'Empúries i Roses i de la Fundació Mascort. A partir de la segona quinzena de juliol la mostra es podrà visitar a la seu de l'Arxiu Històric de Girona.

L'objectiu del projecte és donar a conèixer l'associació i les diferents accions que desenvolupa —sortides, seminaris, jor-

SUMARI

Portada

20 anys d'història rural

L'Associació

Sortida als molins de Llagostera

Notes en guaret

Notes sobre els orígens de l'absentisme. Una disgressió des dels diccionaris al big data

Trobades

Jornada

«El delme com a font per a la història rural»

Impressions del «II Congrés del món de la masia»

Recercat 2019 a Cervera

Llibres

Marta Grassot Radresa *Vides privades. Històries compartides. El fons fotogràfic de la família Mascort (1860-1960)*

Recerques

La formació d'una classe dirigent (1790-1950). Els Carles en la societat gironina

Agenda

Fotografia: Família Mallorquí

notes en guaret ■

Notes sobre els orígens de l'absentisme. Una disgressió des dels diccionaris al big data

La historiografia té una llarga tradició de recerca minuciosa i erudita sobre paraules i conceptes. Els mètodes filològics van ser senyera del positivisme historiogràfic, de Ranke a Seignobos. Però no en tingueren pas l'exclusiva. Només cal recordar la rellevància que Marc Bloch atorgava, en els seus estudis, a la discussió del significat canviant d'expressions com *serf de la gleba* o *culvert* (*Reyes y siervos y otros escritos sobre la servidumbre*, Granada, 2006). Per a Bloch, entre les eines auxiliars fonamentals per a un historiador, hi havia la lingüística, precisament perquè l'historiador no s'ha de resignar a enregistrar les paraules dels testimonis, sinó fer-les «parlar» (*Apologie pour l'histoire ou Métier d'historien*, 1949).

A diferència de les generacions anteriors, els historiadors d'avui tenen a la seva disposició eines molt més poderoses per realitzar aquest tipus d'exercicis. Un recent manifest, potser massa naïf, a favor d'una «nova història» advoca per un retorn a la perspectiva de *longue durée* amb ajut de les tecnologies de la informació de la nostra època, marcada per l'explosió dels *big data* (Jo Guildi i David Armitage, *Manifiesto por la Historia*, Alianza, 2016). D'entrada, el concepte de *big data* ens pot resultar estrany, perquè l'associem a aspectes aliens a la recerca històrica —a les estratègies comercials d'Amazon o als *rending topics* de les xarxes socials—; però una mirada més pausada ens permet reconèixer que la informació digital disponible en xarxa i d'interès per als historiadors —biblioteques, hemerote-

ques i arxius digitals— no és altra cosa que un enorme conjunt de *dades massives*, just el terme que Termcat proposa com a traducció de *big data*. Aquests recursos poden ser objecte d'una explotació puntual, singular, com estem habituats a fer quan consultem RACO o la Biblioteca Virtual de Prensa Històrica per cercar-hi una informació concreta; però també poden ser objecte de processament massiu amb l'ajut de noves eines de cerca i anàlisi de dades sense estructurar.

Les ratlles que segueixen volen ser un petit tast d'aquestes possibilitats, a partir d'un exemple concret, un petit experiment relacionat amb els conceptes absentisme/absentista. Ens preguntem, bàsicament, quan comencen a utilitzar-se i també quan i com es difongueren. Utilitzarem eines molt senzilles que permeten fer cerques en grans bases documentals bibliogràfiques i hemerogràfiques que contenen grans quantitats d'informació digital, per veure'n els resultats i també alguns riscos.

Centrem-nos, però, en l'absentisme rural. Es tracta, en primer instància, d'un fenomen derivat de la distància geogràfica dels propietaris respecte de les seves possessions. Evidentment, és una situació que es veu potenciada pels processos d'acumulació patrimonial: si hi ha un major nombre de finques posseïdes, hi ha també una major probabilitat que el distanciament augmenti. L'absentisme està relacionat amb la desigualtat. La condició d'absentista amb freqüència també s'ha vinculat a la preferència

dels propietaris rurals rics a residir en nuclis urbans i, com és sabut, a l'adopció d'unes actituds rendistes i despreocupades respecte de la gestió i explotació de les finques. És un terme carregat amb connotacions negatives i amb una notable càrrega política. Només a tall d'exemple, Gonçal de Reparaz, l'any 1928, en el seu estudi sobre *La Plana de Vic*, el considerava «el més greu problema que pesa damunt l'economia agrícola de la Plana»; i Marià Vayreda va dedicar-hi tota una novel·la, *Sang nova* (1900), que, més enllà de la trama narrativa, volia ser un programa de regeneració social que apuntava cap una agricultura moderna i capitalista des de la més rànica tradició carlina.

Com a fenomen social no és cap novetat. Ja el gadità Columel·la, en el primer dels seus dotze llibres sobre *Res rustica*, escrit durant el segle i anterior a la nostra era, advertia dels problemes que es plantejaven quan el propietari residia lluny de les seves finques i no podia ésser-hi gaire present. Fent seves les paraules d'un altre escriptor cartaginès, Magon, Columel·la hagués apostat perquè qui preferís habitar a la ciutat no tingués possessions en el camp; però, rebaixant assenyadament les seves pretensions, es limitava a recomanar que, qui volgués ser propietari rústic, comprés una finca propera a la seva ciutat de residència, per visitar-la amb freqüència (Columel·la, *Res rustica*, llibre 1, cap. 1).

Probablement en totes les civilitzacions agràries hi ha hagut propietaris absentistes, que deixaven en mans de tercers —administradors, majordoms, parcers, arrendataris, esclaus— la gestió de les seves finques agrícoles i només es preocupaven de cobrar amb regularitat una renda que els permetés un mode de vida urbà, civilitzat, allunyat de la quotidianitat dels cultius i els animals. Però el més rellevant és el fet que, si bé podríem trobar rendistes i absentistes en molts períodes històrics —la preocupació que això suscitava podem rastrejar-la des de l'imperi romà—, el terme *absentisme* és absolutament modern.

Sorprenentment, la paraula sorgeix molt tardanament. Ho podem observar amb una consulta a diccionaris generals de diferents períodes. En el *Diccionari de la llengua Catalana ab la correspondència castellana i llatina* (1839-40) de Pere Labèrnia no hi apareix cap de les dues formes lèxiques que estem analitzant, com tampoc no ho fa al *Diccionari mallorquí-castellà* (1849) de Pere Antoni Figuera, ni al *Diccionario Valenciano-Castellano* (1851) de Josep Escrig. Més de mig segle després, el *Diccionari Aguiló* (1915) encara no les havia incorporat, tot i que aleshores, com veurem, ja eren termes d'ús corrent. I, de fet, no és fins al primer volum del *Diccionari català-valencià-balear* (1930) d'Alcover i Moll que hi trobem la pri-

mera menció, limitada al terme *absentisme* i encara definit de manera incompleta només com a «emigració cap als grans centres de població». Les condicions sociopolítiques de la llengua catalana durant aquell període fan que els diccionaris siguin obres escasses i que s'enregistrin les novetats lèxiques amb considerable retard.

En llengua castellana, la inclusió d'aquests termes en el diccionari de la RAE també és relativament tardana. La primera referència apareix en l'edició de 1899 i, en aquesta ocasió, la definició és prou ajustada: «costumbre de residir el propietario fuera de la localidad en que radican sus bienes». Però fora de l'acadèmia, i amb significats més discutibles, ja havia començat a aparèixer molts anys abans. El 1853 consta —amb la forma *ausentismo*— en el *Suplemento al Diccionario Nacional o Gran Diccionario Clásico de la Lengua Española* de Ramón Joaquín Domínguez. El sentit, però, és ben diferent: «sistema de ambulación o vida nómada». Aquest significat es torna a repetir en la versió de 1869 del mateix suplement, en què se n'afegeix un altre de no gaire encertat: «manía de viajar». Encara tornem a trobar el mateix sentit en el *Diccionario enciclopédico de la lengua castellana* d'Elías Zerolo, Miguel de Toro y Gómez y Emiliano Isaza de 1895: «Costumbre de viajar caprichosamente, permaneciendo lejos del domicilio». I en el *Nuevo diccionario enciclopédico ilustrado de la lengua* del mateix Toro y Gómez de 1901 s'inclou un matís de classe i una valoració de les conseqüències: «Costumbre de viajar caprichosamente, permaneciendo lejos del domicilio. (...) Es causa de ruina para muchas comarcas aun de las más ricas, porque su producto se consume lejos de las mismas». Sembla, doncs, que els diccionaris castellans s'avancen molt als catalans en l'enregistrament del terme *absentisme* —o *ausentisme*—; però, de fet, no és fins la darrera dècada del segle XIX quan el seu significat s'ajusta a una definició precisa de l'absentisme rural, definició que serà l'única que recollirà la RAE fins ben avançat el segle XX —en el *Mapa de Diccionarios Académicos* no consta cap altre significat fins a l'edició de 1992. Tot plegat suggereix que, tant a Espanya com a Catalunya, el terme *absentisme* vinculat al distanciament espacial del propietari i les seves conseqüències va difondre's durant la segona meitat del segle XIX.

Malgrat l'arrel clarament llatina de la paraula, tots els testimonis apunten que va ser un terme importat de la llengua anglesa, en què s'hauria començat a utilitzar força anys abans, en relació amb el problema irlandès. La primera referència en llengua anglesa que hem localitzat data de l'any 1825 i és un opuscle publicat per la

novel·lista Lady Morgan, titulat específicament *Absenteeism*, que es referia als propietaris irlandesos que residien fora del país. Tres anys més tard l'economista Jean Baptiste Say també es feia ressò d'aquest «nouveau nom, l'*absentisme*» en relació amb el règim de propietat que caracteritzava Irlanda i amb la sobreexplotació i abusos a què estaven sotmesos els arrendataris irlandesos per part de grans propietaris anglesos («De l'*absentisme*, et de ce que devien dra l'Irlande», *Revue Encyclopédique*, 1828, p. 283-291). La procedència anglesa del mot, finalment, també la deixa clara Salvador Sanpere i Miquel, l'any 1879, a la memòria *Barcelona: son passat, present i porvenir*. «los inglesos coneixen també aqueixa enfermetat á la qu'han donat per nom l'*absenteisme*, nom que ha passat á la llengua política de tota Europa». Així mateix, un ressenyador del *Fomento de población rural* (1862), de Fermín Caballero, utilitzava el nou terme en la seva glosa i el definia com a «el nombre con que los publicistas ingleses califican la acción de sus compatriotas, especialmente irlandeses, de abandonar sus tierras y venirse al continente a gastar sus rentas» (L. Villanueva, *Crónica de Ambos Mundos*, 28-1-1864).

Sanpere i Miquel és una de les referències més antigues que es troben a través del *Corpus Textual Informatitzat de la Llengua Catalana*, un recurs lingüístic de l'Institut d'Estudis Catalans conformat per uns 3.300 títols i 51,2 milions de paraules (Soler i Bou, 2002). El resultat dels cercadors de premsa apunta a un moment una mica més tardà pel que fa la primera referència. A *La Vanguardia*, que comença a publicar-se el 1881, no apareix fins l'any 1890, en un article de l'empordanès Josep Vergés i Almar («La agricultura en sus relaciones con la economía política», 1-10-1890). I, dins la premsa gironina, la primera vegada que apareix data de l'octubre de 1892, en un article del *Diario de Gerona de Avisos y Noticias* sobre la destrucció dels boscos.

No sembla forassenyat interpretar que l'aparició d'una nova paraula pot indicar alguna transformació important, algun canvi que convertí una vella pràctica residencial dels propietaris en un problema social rellevant. Però també cal tenir en compte que, especialment en els primers moments, no tots els textos que tracten la qüestió utilitzen el nou terme. A *Sang Nova* (1900) no hi apareix en cap ocasió ni el lema ni els seus derivats. Tampoc no apareix, per exemple, en la traducció de Columel·la que he utilitzat, publicada per Vicente Tinajero l'any 1879. Aquesta consideració ens obliga a ser prudents pel que fa al caràcter indicatiu de les primeres referències.

Si, a més de les primeres referències, poguéssim obtenir algun indicador sobre freqüència d'ús al llarg del temps, els resultats serien de major interès. Com podem aconseguir-ho? Des de fa sis anys existeix un servei vinculat a Google Books, encara no gaire conegut, que proporciona una primera aproximació en aquest sentit. Sense ésser del tot satisfactori, permet entrellucar les possibilitats que ofereixen les aproximacions als *big data*. Es tracta de Google Ngram Viewer, una màquina de cerca que retorna la freqüència anual d'una o diverses paraules seguides —tècnicament són n-grams— dins un dels corpus de textos de Google Books. Dissortadament, tan sols està disponible per a les llengües dominants. No podem fer la cerca en català. Per això, les imatges 1 i 2 només reproduïxen el resultat obtingut en les consultes fetes en el corpus castellà i en l'anglès.

Imatge 1. Resultats de Google Ngram Viewer per als termes *absentisme*, *absentista*, *ausentisme*, *ausentista* dins el corpus castellà

Gramàtica de la consulta: absentismo + ausenteismo + absentista + ausenteista

Imatge 2. Resultats de Google Ngram Viewer per al terme *absenteeism* dins el corpus anglès

La comparació entre ambdós gràfics resulta interessant, perquè revela una seqüència diferent. Queda clara l'anticipació del mot en llengua anglesa, però també una certa remissió durant la segona meitat del segle XIX. Per contra, la preocupació per l'absentisme en llengua castellana iniciaria una pauta ascendent més o menys contínua des de poc abans de 1880 fins a, aproximadament, la dècada de 1930.

Aquesta conclusió cal prendre-la amb moltes precaucions, perquè estem analitzant la freqüència d'ús d'una paraula de forma absolutament descontextualitzada. Això explicaria el sorprenent salt que s'observa durant la segona meitat del segle XX. Per resoldre-ho, Ngram Viewer permet buscar relacions de dependència entre paraules, entenent com a tals les coocurrències molt properes en el text, fins a 5-gram. La imatge 3 ens mostra tres d'aquestes dependències: quan *absentisme* apareix associat a les paraules *escolar*, *laboral* i *rural*. Tot i que l'associació amb *rural*, probablement generi una infravaloració del sentit clàssic del terme —perquè sovint no anava acompanyat d'aquest qualificatiu—, la imatge general és raonable. Si deixem a part els primers valors, que són puntuals i dubtosos, es posa de manifest que, a partir de la dècada de 1920, l'absentisme escolar comença a ser un tema de creixent preocupació; pel que fa a l'absentisme laboral —amb molt retard respecte d'Anglaterra—, no és fins ben entrada la dècada de 1960 quan es converteix en motiu de reflexió. Durant la segona meitat del segle XX, coincidint amb una major freqüència d'ús, les noves problemàtiques socials haurien reemplaçat els atacs contra l'absentisme dels propietaris, per bé que durant la fase més intensa de l'èxode rural —dècades de 1950 i 1960— va tornar a tenir una certa embranzida.

Imatge 3. Resultats de Google Ngram Viewer per a l'absentisme rural, laboral i escolar en el corpus castellà

Gramàtica de la consulta: absentismo=>rural, absentismo=>escolar, absentismo=>laboral

Google Ngram Viewer, tot i el seu atractiu potencial, és un instrument que presenta limitacions i problemes importants. Se l'ha qüestionat pels nombrosos errors en les metadades dels llibres digitalitzats —que afecten la data de publicació—, per les errades en el reconeixement òptic dels caràcters i pels biaixos generats per les obres disponibles a Google books —sobrerepresentació dels textos científics—, entre d'altres. Un altre inconvenient és que l'usuari no pot variar la unitat amb què es mesuren les freqüències. El valor que ofereix és el percentatge anual de la paraula cercada sobre el total de llibres inclosos en el corpus de Google Books; i, per tant, està afectat pel volum de producció editorial del mateix període. Per això, les sèries generalment tendeixen a créixer. El fet que Google permeti visualitzar la relació de llibres que hi ha darrere la gràfica resultant és, certament, un punt a favor, però fàcilment condueix al fet que es generin dubtes sobre la bondat dels resultats. Quan burxem, aviat observem dissonàncies: la paraula anglesa, *absenteeism*, només apareix en 229 ocasions i molt concentrada en alguns períodes; algunes entrades, com l'opuscle de Sidney Morgan (1825), es repeteixen en unes quantes ocasions; entre 1867 i 1900 no n'hi ha cap referència, però la

sèrie gràfica —generada per algun algoritme que optimitza la tendència— no ho representa. Una mirada atenta a les dades d'origen, doncs, ens fa evidents molts problemes.

No és la nostra intenció valorar les bondats o els defectes de Google Ngram Viewer, sinó mostrar el tipus d'exercicis que poden realitzar-se amb instruments que permetin gestionar massivament dades textuales. Existeixen altres eines pensades per fer operacions similars —o molt més sofisticades— sobre grans conjunts de dades, i permeten controlar el procés analític de manera més precisa i ajustada. Valdria la pena començar a examinar-les.

Potser en aquest article no hem descobert res de nou. Que el concepte *absentisme* és molt contemporani ja era quelcom conegut. Però les possibilitats obertes per la gran quantitat d'informació disponible en línia —corpus lingüístics, diccionaris, bases hemerogràfiques i llibres digitalitzats— ara ens permeten començar a il·lustrar-ho amb més detall. Podríem estendre'ns-hi encara més —examinant altres recursos, afinant en els significats canviants, confirmant la cronologia—, si l'espai no fos limitat. Amb aquest exercici relativament simple hem pogut com-

provar que l'aparició del terme a finals del segle XIX en el cas català i espanyol, o abans a Anglaterra, no és casual. Malgrat que la pràctica que va donar lloc a la paraula ja existia i, fins i tot, podia haver estat objecte de crítica i reflexió, l'absència del mot *absentisme* fins al segle XIX delata que, probablement, no generava problemes d'importància. Per contra, quan s'hi posa nom és quan les circumstàncies han canviat, quan aquella pràctica individual, privada, ha derivat en un problema social de major magnitud. Això és el que succeí a Irlanda a principis del segle XIX i també el que detectem a Catalunya a finals del mateix segle. Avui la paraula *absentisme* ha adquirit nous significats i, fins i tot, se n'està oblidant el primigeni. La versió en línia de l'*Enciclopedia Espasa* només el defineix en el seu sentit laboral, com a incompareixença en el lloc de treball del personal d'una empresa. Aquest és un índex més que, en la situació actual, les actituds absentistes dels terratinents rurals han deixat de preocupar.

Enric Saguer ■

Nota: Agraïxo les indicacions i comentaris de Ricard Garcia Orallo i Begoña Ramos per a la realització d'aquest article.